

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԻՆ ՀՆՈՈՆ ՏԵՂԻՈՅ ԱՆՈՐԴՆԵՐԸ

(Հրահանգ-նիշան)

ԺԻ. Տայոց գաւառի բնակիչ:

Տայոց ըստ ԽԱԱ. Ի 35 աւթ (ըստ ԽԱԱ. Ի 610՝ ինն) գաւառ ունի՝ «Վալ» յիշից կուտ, յորմէ բնին աղբիւրը գետնից կուրայ Ի գեղջէն որ ասի կըլ-խ-ն-ն, Եւ Ի մասու կայ ըստ երկրաւորստ գաւառին գնայ եւ գաւառն առ հիւսիսի, ընդ Ատաւհան, ինչն ընդ Ս-ն-ն, եւ ապա գաւառայ յիւսի մինչ Ի կաղիցի ծովն: Իսկ ըստ մտից կողայ՝ Բերդաշտի, Պարտիշտի, Ճոլ-տի յիւս, եւ ըստ հարաւոյ Բախ-ի եւ Արդաշտի իւրեանց գետակց, որը յիւսը անկեալ ինչն է Թոհ (կարգա՝ Վոհ): Իրոց ըստ մտից Արեւացիոր տա Պարխալ լիւրմին, ընդ որ՝ ինչն Թոհ, գաւառ Ի Սպերոյ, անցանէ առ Թուխարս բերդով Ի կըլ-ն, եւ անտի յեղի, ընդ Նիւ-ն, ընդ Մր-ն, եւ ընդ Միւ-ր գաւառ՝ Ի Պոնտոս ծով, զոր (այս է զՎոհ) Եգե-րայից ինչն Ալ-մ-ն, եւ Խաղտից կոլմա՛ն:

Այս կարոնի վրայ ունիցը հետեւեալ գիտա-դաւթիւններն: 1. Կոլ գաւառը — վրաց. Կոլ՝ ԽԱԱ. ալ էլ 28 կ'անուանէ կուրի աղբերաց երկրի, երբ կ'ըսէ՝ «Որ (այսինքն՝ Կուր) գաւառ Ի Կոլ գաւառէ ընդ ստորոտս Զաւախաց, եւ Brosset Description 80՝՝ Կուրը (Մարտի-ն) կու գայ Ար-սիան ինչն երկրի՝ կոլայնի վեր:՝ Մէլ-ն անուանեցը տես Պլինիոսի լիւր 6, 28: 2. Կըլ-խ-ն-ն կ'երեւայ թէ «Կուրի անկըն, կը նշանակէ: Թեւեւ կուր ա-նուան տեւականն առ հարաւայ կուրայ եւ ԽԱԱ. 28, 35, բայց տեղւոյ անուանեցը ըստ անգամ այլ եւ այլ հոլովմանց համեմատ կը հոլովին: 3. Թոհ տեղ՝ անէն տեղ Վոհ կարգաւու է յն. Βόας Պոնտոս. 1, 288; 2, 464: Այս այն գետն է, որ Բարսի Հայքնէ բնակով՝ Բաբերոն, Սպերն ու կըրտնկեալ կը շարժուի եւ Բաթիւնի հարաւային կողմին Սեւ ծովը կը թափի: Վոհի մէկ ուրիշ ա-նուան ալ Ակամիսն էր, զոր Եգերացիք կը գործա-ծէին: Քանի որ Եգերացիք գետին ամէնէն ստորին ընթացքին վրայ կը բնակէին, ուստի Ակամիս գե-տին ամէնէն ստորին մասն անունն է՝ անոր ծով թափելէն յառաջ եւ Օլիմիայի հետ միանալէն ետքը: Եգերացիներէն անունն Ակամիսիս ձեւով Զուռաց անցած է, տես Արհանոս Peripl. 7, 4—5, Պոլլուք. 2, էլ 464 «Ակամիսն կը կոչեն զայն որդացիք»: 4. Հայք Եգերացիներէն կամ Յոյներէն քոն առած են Ակամիս անունը, զոր իբր օտար բառ կամ անուն՝ նախ Վոհ անունով կը մեկնեն, եւ յետոյ՝ Վոհի համար կը գործածեն «Ակամիսն որ է Վոհ, որ գայի Մեծ Հայոց» ԽԱԱ. 27 (Եգե-րացոց երկրն մէջ). «Ակամիսն որ է Վոհ, ԽԱԱ. 30 (Բարսի Հայոց մէջ). «Գետն Ակամիսն (տարբ.

ընթեցը՝ Ակամիսն), որի կողմանս Տայոց բերեալ՝ երթայ գհիսիսոյ արեւմտից, անցանով ընդ Եգեր՝ մասնէ Ի Պոնտոս՝ Ղեւոնդ 168 — Ատաղ. 134: Ղեւոնդ այս գետը Ճորթի կ'անուանեն եւ ասով կը հասկենան նախ Օլիմիշայը (Brosset անդ 108 — 120), որ Բառնոյն վրայ. Բառնի՝ հարաւա-կողմը գանուող իրիշու լեռնէն (Բրոսէ անդ 108, 120) կու գայ եւ Նարբիսն եւ Օլիմի բուռած տե-ղերէն կ'անցնի. երկրորդ՝ Ճորթն կը կոչեն նաեւ գետին ստորին ընթացքն, Սպերնէն եկող արեւ-մտեան բազկին հետ միանալէ ետքը: Այս արեւ-մտեան բազկին, որուն վրան են Բաբերոն եւ Սպեր, վրաց լիւր կը կոչուի «գետ Սպերոյն», բայց նաեւ Ճորթն (Բրոսէ անդ 114, Պամ. Վրաց 20): Խաղ-տեւական անունն էր կախմար: 4. Պարտիշտ լեռն, յն. Παρτισητος մասամբ Տայոց արեւմտեան օսհ-մանը կը կաղմբ (հիւսիսէն), բայց մասամբ Տայոց ներսերը կը մտնէր (հարաւէն), տես Ինչիւն. Հ. Կա-խ. Ա. 84 — 85, Հեգիւնիսի Բ. 42, էլ 66 եւ 508, Մարքարտ Երանշ. 116: Այսորան Պարխալ անունը պահած է Պարխար անունը. տես Լինչի. քարտեզին Parkhal անուն անկն ու Parkhalmounte, Parchal՝ Parchal-suf վրայ եւ Balchar (sic) dagh = Paryadres աշխարհայոցցին Ռ. Կիպերոսի (Tirabzon), Պերսիկոնի հիւսիսակողմը: 5. Եգե-րիցը ԽԱԱ. 27 կը նշանցուի Կոլքիսի հետ: Նիւ-ն-ն ինչ Բրոսէ (Histoire de la Georgie I [1849]) էլ 307 Սամբիէի մէջ, իսկ էլ 559 Կարթէի հետ (Թագաւորը Սամբիէի շառնէթ եւ կարթէթ գնաց եւ Նիւ-ն-ն հոլմար մտաւ): եւ էլ 579 Անարայի հետ (տեւաց Եգերացի, այլ-է՝ Նիւ-ն-ն հո-լմար): Մր-ն (համ. Murgul-ս Լինչի լիւր) եւ Միւ-ր գաւառներն կ'երեւայ թէ ուրիշ տեղ յի-շուած չեն:

162. Կոլ (տես. Կոլայ) ԽԱԱ. 28, 35, ԽԱԱ. 610, Խոր. 74, 82, Ղեւոնդ 168, Ատաղ. 134, վրաց. Կոլ՝ քաղաք եւ գաւառ կուրի աղ-բերաց սահմաններուն մէջ Բրոսէ անդ. 72, 106 եւն.: Ալ-մ-ն Gölehlինչի աշխարհայոցցին վրայ: — 163. Բերդաշտի ԽԱԱ. 35, ԽԱԱ. 610, Բերդաշտի Բաղմ. Կիլիկիցի Ինչիւնիսի լիւր 42. 371: Անուանս նկատմամբ տես Հատ. 2. — 164. Պարտիշտի ԽԱԱ. 35, ԽԱԱ. 610, Պար-տիշտի Բաղմ. Կիլիկիցի Ինչիւնիսի լիւր 42. 371: Անչիւնի համեմատ (Մեծ Հայոց § 51) գաւառս էր Օլիմիշայի մէկ օժանդակին՝ Պարտիշտի վրայ: Ասոր վրայ կը գնեն Լինչի եւ Ռ. Կիպերոս (Tirabzon) Պարտոս աւանը, զոր Անչիւնի անդ, հին հայ. Պար-տիշտ կը համարի, որմէ իւր անունն առած էր գաւառը. տես Հատ. 2. — 165. Ճոլ-տի, տարբ. ընթեցը՝ Ճոլ-տի ԽԱԱ. 610, Ինչիւն. 42. 371, Ճոլ-տի ԽԱԱ. 35, Ճոլ-տի St. Martin Mém. 2, 366: — 166. Բախ-ի ԽԱԱ. 610, ԽԱԱ. 35, տարբ. ընթեցը՝ Բախ-ի Ինչիւն. 371, յն. Βόχαι, Βόχαι? տես վերն էլ 295: — 167. Ու-ն-ն ԽԱԱ. 610, ներդրական յո-ւ-ն-ն Փարպ. 443, ԽԱԱ. 610, Ներդրական յո-ւ-ն-ն Փարպ. 452, բացառ.՝ Ու-ն-ն 445, Ու-ն-ն Հանդ. Հայագիտ. 1, 114: Փարպեցոյ լիւր

1 Բախից ետքն Ու-ն-ն զուր ինչն է:

2 Գերականից կոչու Պարտիշտ կամ Սերտիշտը յարաբերի:

3 Պարտիշտի լիւր 42. 371, 289 քիպոկաւ. Փարտի զու-ն-ն է քիպոկաւ Ակամիսին:

1 Վրաց. Ճորթի, հայ. Ճորթի Բոհ. Մարտի. 57:

էջ 443 եւ շար. տրուած տեղեկութեանց համեմատ՝ գաւառս էր Բարձր Հայոց Շաղգմբ եւ Այրարատայ Բաւեան գաւառներուն մօրը: — 168 եւ 169 Աւուրք եւ Կ-տ-ր ԽԱՎ. 610, այլուր ուղղագոյնս ըլի ձեյ գաւառ: Աւուրք-շաղգ ԽԱՎ. 35, հմմտ. տարբեր ընթերցումներն ինքնին տեսնելով չէ. 371. ԽԱՎ. 35 կը յիշէ գրուիա (գիւղացի) եւ զԱյրարատայի «կիւրանց գետակը», որը յիշար անկեալ իշխանն ի ՎՏՀ, եւ ասով կ'իմանայ յայտնապէս Օլթի-շայի ու Թորթում-սուն, որ Իշխանի մօտերն իբրեւ Տեա միանալով՝ ՎՏՀ-ճորիս կը թափին: Ըստ այսմ՝ այս գաւառներն այս երկու գետերուն կողմերն էին: Այս ըսուածին հետ կը համահայնի՝ Հ. Կիպերտի (Carte générale) եւ Ռ. Կիպերտի (Tirabzon) աշխարհագրոյնիւրուն Թորթում-թիքն Տարաւա-կողմը: Թորթում-սունի վրայ Ազոր անուն տեղը նշանակելը, զոր Ալեշան Ազորք կը գրէ (Մեծ Հայք § 46), այս Ազոր-Ազորքն այն տեղն է, որմէ գաւառս կոչուած է Ազորքացիոր (Ալեշան անդ՝ Ազորքափոր): տես Հած. Զ. — 170. Ա-ն-ց-ի-ր ԽԱՎ. 610, Ա-ն-ց-ի-ր քաղ. ԽԱՎ. 35, Ա-ն-ց-ի-ր Հանդ. Հայագ. 1, 114, վրաց. Ա-ն-ց-ի-ր? Brosset Histoire de la Géorgie I (1849), 269: Գաւառս Պարսխա լեռանց ժողն էր՝ ընդ մէջ ճորիսի եւ Թորթում գետայ, վրանց իւր անունն առած է Արսխէ: այժմ Էրսիս՝ ընդ մէջ Կիպերտի եւ Պերտե-կրէկի (տես՝ Ռ. Կիպերտի Tirabzon), Ալեշան Մեծ Հայք § 49, Անուանս նկատմամբ՝ տես Զ. Հած. :

Գաւառներուն թուումն եղած է արեւելքէն արեւմուտը ուղղութեամբ, ամենէն արեւելեան կողմ գաւառէն Կուրի վրայ՝ մինչեւ ամենէն արեւմտեան Արեւացիոր գաւառը ճորիսի վրայ: Գաւառներուն իբրեւ նկատմամբ ունեցած գիրքին վրայ տես ԽԱՎ. 35 ակնարկութիւնները վերն էջ 376:

Հայք (Ինքնի. ՀՀ. 373—375) Տայոց մէջ կը գննէ հետեւեալ տեղերն՝ առանց որոշելու թէ որ գաւառն է մէջ: 1. Ա-ն-ց-ի-ր գիւղը Փարպ. 333, 2. Ջեւէ-ի (Տայ. Ջեւանկը-ի?) գիւղը Փարպ. 282: 3. Եր-տ-ն-ի բերդը Փաւստ. 128, զոր Կիպերտ գտած է այսօրեան Իրիւսանի մէջ ճորիսի վրայ՝ այս գետին Օլթի-շային հետ միանալէն ետքը: տես Ռ. Կիպերտի Tirabzon քարտէսը: 4. Թ-տ-ի-ր-տ ամրոցը Ղեւոնդ. 26 եւ Ասող. 124, նոյն՝ Տայ. աշխարհագրութեան ԽԱՎ. 35 Թուրքաց բերդին հետ, որ կ'իյնայ ՎՏՀ-ճորիսի վրայ՝ ընդ մէջ Տայոց Արեւացիոր եւ Գուգարաց Այաղք գաւառաց: որ է ըսել այժմեան Էրսիսի եւ Այաղքի մէջ, եւ վրական աշխարհագրութեան (տես էջ 308) Թուրքաբէն հետ չի կրնար նշյն ըլլալ: Բանի որ Հայք գոյն Տայոց մէջ կը գննէ, կրնայ խնդիր ըլլալ թէ արդեօք Արեւացիոր գաւառին կը վերաբերէր: 5. Կ-ի-ւ իշխանաց Ինքնի. ՀՀ. 373, վրաց. Իշխան Brosset Histoire de la Géorgie (1849), 605, այսօր ալ Իշխանի Թորթում-սունի եւ Օլթի-շայի իրարմէն հետ միացած տեղւոյն հիւսիսակողմն Ինքնի. ՀՀ. 373, Կոր Հայ. 130, Իշխանս՝ Ռ. Կիպերտի քով (անդ): 6. Միւս-ն-ի-ն գիւղը, Բա-սեւոյ Կու գիւղէն երկու փարսախ հետու Փարպ.

414: 7. Ռ-Ն-ն-ը գիւղը՝ Պարսխա լեռանց ստորոտը Փարպ. 219, զոր Ալեշան Մեծ Հայք § 49 այժմեան Օշնոսիի հետ (Odjnagh Կիպերտի Carte généraleի վրայ, Oshnagh = Vordjnah Ռ. Կիպերտի Tirabzon քարտէսին վրայ): Բանի որ այս տեղը Էրսիսի մօտերն է գէպ ի հարաւ, Արեւացիոր գաւառին վերայբարս պիտի ըլլայ: 8. Ռ-ի-ն-ց (Տ. սեւ.) քաղաքը, Ռ-ի-ն-ց (Տ. Տայ.), Ասող. 189, 278, Լատարի. 4, 6, 9, ինչպէս արդէն Ինքնի. Կոր Հայ. 126 եւ Ալեշան Մեծ Հայք § 51 ըսած են, այժմեան Օլթիին է՝ Օլթի-շայի վրայ, վրաց. Օլթի-ի Բրուսէ անդ 118: Արգ. Էրք հին Տայ. մեւ Տ. Տայ. Գնելու եղբ: *Ռ-ի-ն-ց, որ Հայոց բերին մէջ հարկ էր որ հիմայ *Ռ-ի-ն-ց ըլլար: Այժմեան Օլթիի մէջ՝ վրական-Թրքական է: 9. Հ-ն-ի-ն բերդն՝ Աւրը եւ Աւրը աշխարհին կամ գաւառին մէջ՝ Լատարի. 4 եւ 82, Հ-ն-ի-ն լեռան վրայ Ասող. 276: Ազորքացիոր գաւառին մէջ էր, եթէ Ինքնի. ՀՀ. 375 իրաւով Աւուրքի կը կարգուի՝ փոխանակ Աւուրքի 10. Ա-ն-ց-ի-ր Ինքնի. ՀՀ. 375: 11. Մ-ո-ր-ն-ը Ասող. 278, Մ-ո-ր-ն-ը, Մ-ո-ր-ն-ը Աւարան 93, Ինքնի. ՀՀ. 375 (Օլթիին հետ յիշուած), այսօրեան Մ-ո-ր-ն-ը ըստ Ինքնի. ՀՀ. 375, Կոր Հայ. 125—126, Ալեշան Մեծ Հայք § 51, տես եւ Ռ. Կիպերտի Tirabzon քարտէսը:

ԺԵ. Այրարատ-այ գաւառները:

ԽԱՎ. 33 Կ'ըսէ. «Աշխարհ Այրարատ... ունի գաւառս վերտասանն, ըստ Բարձր Հայոց» զԻ-ն-ի, ընդ որ անցանէն Երասի՝ գետաւան ի Մ-ո-ր-ն գետայ, որ (Երասի) բաժանէ գ-ո-ր-ն-ի-ն-ը ի հարաւ եւ զԱլեւ-ի-ն-ը եւ զՀ-ն-ի-ն-ը ի հիւսիս, գետով ընդ մէջ Աւուրք-ն-ը: որոց Բ-ո-ր-ն-ը անդ է Ծաղկոսն ի հարաւ, եւ Վ-ն-ի-ն-ը եւ Հ-ի-ն-ը ի հիւսիս: Երոց եկեալ գետն Ա-ն-ի-ն-ը (Ա-ն-ի-ն-ը) հանգրծել Մեծ-ի-ն-ը, անցանելով յԱլեւի կուսէ Մարիկոպուլի, այսինքն Հեղ-ի-ն-ը ուս-անի եւ Մ-ի-ն-ը եւ Եր-տ-ն-ը շարքաբէ, իշխան Երասիս: եւ Արածանի զակին ունի ի Ծաղկոսն ի տեղ-ն-ը որ կոչի Ռ-ի-ն-ը, եւ գետով ընդ հիւսիսի պատնելով գնդատանկան՝ լեռանն՝ առ Բաղ-

1 Այս տեղն Առդկան եւ Լատարի վերայ: 2 մա-ն-ի-ն լեռ հին գրութիւններէ, եւ այս պատճառս ալ ասոնք անուն պատմական ուղղագրութեան չեն գրիր, այլ իրենց ժամանակին արաբականութեանը կամ հնչմանը համեմատ: Երբ արդէն հին Հայկական լեւ է եղած էր, եւ նաւերբուռ ասեմէ՝ ի:

- 1 ԽԱՎ. 610 ըսած գաւառ կը թուուի:
- 2 Այս է Բաւեան. բնագրին մէջ՝ Բաւեան գիւղացի է:
- 3 Բնագրին մէջ Մ-ո-ր-ն-ը սխալ է:
- 4 Աւարքա՝ Հաւան-ի-ն:
- 5 Բնագրին Մ-ո-ր-ն-ը սխալ է:
- 6 Մ-ո-ր-ն-ը Աւարքա՝ Կարա-շայի հետ, որ Չաղքը յիշն օժանդակ մէ կ'ընդունի:
- 7 Հեղ-ի-ն-ը ասոնի կարգա՝ Հեղ-ի-ն-ը: Դիւնի կուսէ Մարիկոպուլի, այսինքն Հեղ-ի-ն-ը անդ: Ալեշան (Հեղ-ի-ն-ը) Հեղ-ի-ն-ը ուղղ-ը կը համարի, բայց Անու-ր-ն-ը արեւմուտակողմ կը գնէ: Հեղ-ի-ն-ը ըստ Ինքնի. ՀՀ. 427 այլուր ասոյն անգամ Երգ: Ալեւ-ի-ն-ը քով կը յիշուի: Երբ անդառնալ գիրքին նկատմամբ տես Կոր. 117:
- 8 Ա-ն-ց-ի-ն ըստ Գալ:

ւան գեղեցիկ, խառնի ի Բաբե-նալ գետի: Եւ երասի թողովով զԱլա-նի քաղաքի ի հիսսիսի եւ զԱր-գիստի, յորմէ բոլորն աղբիւրք Մեծ-Մար-գի, գետայ, եւ զինքն զԱլա-նի: Եւ ըստ եկեղ-նիքի, յորմէ բոլորն աղբիւրք Բար-նալ գետայ. զինքն իսկ լեռնազագարթ Մ-նալ ի հարաւ թողու երասի. յորայ թիկնից տարածեալ կոպիւնք գաւառ. եւ անցանք երասի յիկեղ կուսէ վաղարշապո քա-ղաքի, յորում մայր եկեղեցեաց կաթողիկէ, եւ մարտիրոսէ հասցի մասորակէ: Թորոց յիկեղ բոլորն աղբիւրք Ար-գիստի գետայ որ է իսզմոր, եւ խառնի ի Մեծամար-ն, եւ ապա յիկեղ նորա գետն Ալա-ն, եւ արդարեւ ազատ, որոյ անկունքն բնին ի Գիտ-ն լեռնէն, ի Ս-ի-ն-նալ տեղայ, որ իջնելով ընդ Դա-նի, արեւմտեան զամենայն Ուս-նի չայոց, եւ անցնալ ընդ հարաւ անկունի յերասիս: Երոց ի մէջ շինեալ է Ար-գիստ քաղաք, ուր յառաջին տամանակն խառնուորք: Մեծամար-նի. իսկ այժմ փոխեալ զգնացսն Մեծամար-նայ՝ խառնի ի մոկեց կուսէն, իսկ յիկեղ կուսէ Դուռնայ եւ գաւառք Ու-ն-նայ: Եւ Ար-գիստ կողմն, ընդ մէջ կալով վայոց Չար-ն եւ Զար-ն գաւառի, ընդ որ հոսի գետն Ար-գիստի (?), առ Մար-նայ (?) քաղաքով, անցանելով ի հարաւ՝ խառնի յերասիս:

171. Բաբե-նալ իսկ. 610, երբեք Բաբե-նալ (կարգաւ Բաբե-նալ) Փաւստ. 10, Բաբե-նալ Բաբե-նայ Փաւստ. 55, 139 եւն, «անիկայ եւ վերին Բա-նալ» յոր. 75 (= վանանգ), Բաբե-նայ Սեբ. 139 = յն. Փաստով Արշաւ. 4, 6, 5, հմմտ. *Φαῖος ποταμός* Արշաւ. 4, 6, 4, գետն Բաբե-նայ, այժմ Բաբե-նալ՝ երասիայ ամենէն վերին ընթացքին վրայ: Այս գաւառին մէջն էին Գաւ, Ուր-գիստ, Ու-ն-նայ, Աւ-նի, վաղարշապո, վաղ-նալ, Գաւ-նայ, Սիւր-նալ եւն անուն տեղերն ինքն. ՀՀ. 384 եւ շար. Նոր շայ. 88 եւ շար.: — 172. Գաբե-նալ իսկ. 33, իսկ. 610, «գաւառն Գա-բե-նայն», Ասող. 83, նախնաբար տոհմի անուն,

հմմտ. Գաբ-նալ — Գաբե-նալ յոր. 76, «Գաբալ Գաբե-նայն», Փարս. 459, «Խորով Գաբե-նայն», եղև. 77, կազմուած՝ Գաբ-նալ + նա մասնիկէ: Այս-տեղ կը կարգուի (այժմ) Kagyztan Սովետ-նայ կարգով 11, 47 Արարունեայ տահմանին վրայ ինքն. ՀՀ. 400 — 173. Արեւ-նալ իսկ. 33, իսկ. 610, նախնաբար տոհմի անուն, հմմտ.

Արեղայ ոմն Նահապետ Արեղիկ/ց տոհմին՝ յոր. 137, Արեւ — Բեթ-նալ յոր. 76, «տեքն Արեղիկ/ց Գաբե-նայն», յոր. 126, տեքն Չ. Հատ. — 174. Վաղարշ-նալ, տարբ. Բեթ-նայ. Հա-նալ իսկ. 610, Հա-նալ իսկ. 33, ինքն. ՀՀ. 380, կար-գաւու է Հա-նալ-նալ կամ Հա-նալ-նալ ըստ Արեւ-նայ Այրարատ 14, 27, Հա-նալ-նալ Հանդ. Հայագիր. 1, 114, տոհմին անունէն Հա-նալ-նալ յոր. 76 կոչուած, հմմտ. Գաբե-նայն, Արեւ-նայն, Հա-նայն: Արեւ-նայն ցուցանի մէջ Այրարատ էջ 424 — 425, եւ «Վաղարշայն զահմանակի թիւ 50 Հա-նալ-նալ Արեւ. անդ 431 (ըստ այժմ գնա-լանելու է վաղ-նալ-նալ եղև. 33, 77 եւն): Այս գաւառն իսկ. 33 (էջ 33) համեմատ երասիայ հիսսիսակողմն էր, եւ ոչ թէ հարաւակողմն, ուր կը գնէ Արեւ-նայ անդ. — 175. Ար-գիստի (սեռ. Ար-գիստ-նայ) իսկ. 34, իսկ. 610, Փաւստ. 28, 72, 129, յոր. 177, Ասող. 106, սկզբնաբար տոհմի անուն, հմմտ. Ար-գիստ արշար-նալ եղև. 53, 77. յառա՛յ երախիտը կոչուած յոր. 177. տեքն Չ. Հատ. ի մէջ. Այստեղ էին երախիտ-շար, երախիտ-իւր, Բաբ-նալ, Ար-գիստ եւն. ինքն. ՀՀ. 391 եւ շար.: — 176. Բաբ-նալ (սեռ. Բաբ-նալ-նայ) իսկ. 34, իսկ. 610, Բաբ-նալ-նայ Փաւստ. 105, 232, 251, Բաբ-նալ-նայ Փաւստ. 172, 176, եղև. 22, Սեբ. 27, 34, «Բաբ-նալ-նայ գաւառ» կորին եւն, յն. *Βαγρανδανηγή* կարգաւ *Βαγρανδανηγή* Պաղով. էջ 947, արար. *Βαγ-ραν and Baladuri* 194, 200: Այստեղ էին վաղ-նալ-նայ (Բաբ-նալ-նայ), Բաբ-նալ, Չար-նալ (վերին) Գաբե-նայնից մաս համարուած, Չիւր-ն, Տիւր-ն ինքն. ՀՀ. 405 եւ շար.: — 177. Ծար-նայ (սեռ. Ծար-նայ) իսկ. 34, իսկ. 610, Սեբ. 74, Ասող. 160, Թով. 177, Ծար-նայ-նալ, Ծար-նայ-նայ Փարս. 174, 403, Ծար-նայ-նայ Ասող. 266, 278, ուր Ծար-նայ ծար-նալ. ինքն. ՀՀ. 413 եւն, Արեւ-նայ Այրարատ 511, տեքն Չ. Հատ. ի մէջ. Հատ էին Ու-ն-նայ, Աւ-նայ, Զա-նայ-նայ եւն. ինքն. ՀՀ. 414 եւ շար.: — 178. Վաղ-նայ (սեռ. վաղ-նայ) իսկ. 34, իսկ. 610, Փաւստ. 29, 270, Փարս. 352, Սեբ. 80, յոր. 75 (յա-նալ «անիկայն կամ վերին Բաբե-նայն կոչուած է եղև): Հատ էին Կար-ն, Չար-նայ եւն. ինքն. ՀՀ. 433 եւ շար.: — 179. Զար-նայ (սեռ. Զար-նայ) իսկ. 34, իսկ. 610, Փաւստ. 28, 129, յոր. 80 եւն, տեքն Զար-նայ Սեբ. 139, յն. *Σαρα-νηγή* Բաբ-նայ ինքն. թով (?) Պաղով. էջ 938, արար. *Siraj (Tair)* Զեր-նայ (եւ Տար-նայ) Baladuri 193, 194 եւն: Այստեղ էին Աւ-նայ, Արեւ-նայ, երա-խիտ-նայ Զար-նայ եւն Հա-նալ-նայ եւ Մար-նայ ինքն. ՀՀ. 417 — 431: Զար-նայ նկատմամբ տեքն Արեւ-նայ Զեր-նայ վերին. 1881: Գաւառներուն յարդարական կարգն է իսկ. 610՝

- 1 Այժմ Զեր-նայ-նալ:
- 2 Մար-նայ-նայ գետ:
- 3 Այժմ Աւ-նայ գետ:
- 4 «Զար-նայ» Գար-նայ յոր. 7, Զար-նայն գետ՝ Բիւլայ յոր. 7, Արշաւ գետ՝ Գաւ-նայ յոր. 7, վարդ. 422: Զար-նայ այժմ կը կոչուի Արարատ-նալ, հիւ-նայն անունը՝ Բաբ-նայ:
- 5 Գաւառն էր ըստ իսկ. 32 «յորին Արշաւ Մառնայ»:
- 6 Թէ այս Մեծամար-նի որ գետն է, մո՛տ կը մնայ: Այն տեղերն ուր Մեծամար-ն կը յիշուի, տեքն Հատ. Չ. Մեծամար-ն անուն տակ: Տեքն նոյնպէս Հատ. Չ. Զար-նայ գետը, զոր վերին ստանց յիշուի թողուցիկը:
- 7 Այս է Գիւղարշապոնց Գիւղ լեռն յոր. 28, Սուս-նայ. 7, Թով. 181:
- 8 Զար-նայ լեռն թէ Մեծամար-նի որ գետն հետ կը միանայ: Ըստ յոր. 126 Երախիտ հետ կը խառնուի Արարատ-նայ թով, հմմտ. Ար. 78: Արարատ-նայ նկա-տմամբ տեքն Հատ. Չ. 1:
- 9 Նաեւ «Փար-նայն կոչուած» Սար-նայ Բա-նայն ըստ զանազանելով Արեւ-նայ Այրարատ 15:
- 10 Ըստ ինչի՛ք այժմ Բաբ-նայ, վերին մերձարար-նայ Գիւղարշապոնց, Հա-նայն կոչուի եւ Գար-նայ-նայ մը-տեղերն, ՎԲԱԳ. 1901, 452:

1. Շիրակի, 2. Վանանդ սխալ է, ուղիղն է ԽԱՍ. 34՝ Վանանդ եւ Շիրակի, ինչպէս որ գաւառներուն զիջքն ալ կը ցուցնէր։ — 180. Արեւմտեան ԽԱՍ. 34, ԽԱՍ. 610, ՂԵՆԻՍ. 15 (սեւ. Արաբ-ձորի, տարբ. ընթերց.՝ Արեւմտեան-ձորի) Թովհ. Կիթ. 12, 63 (սեւ. Արեւմտեան), Ասող. 83, 87, 106 (սոցաւ. Արեւմտեան), 141, 160, Կիր. 42 (սոցաւ. Արեւմտեան) Կիթ. 12, 63 (սեւ. Արեւմտեան), Կիր. 42, 60, Խար. 27, "սոսն Արագածն կոչեցեալ լերինն" Խար. 207, 213, գաւառը կոչուած՝ "սոսն Արագածոյն" Արծր. 75, "Արագածն կոչեցեալ սոսն" Արծր. (շարունակող) 300, "կոչն Արագածոյն" Թովհ. Կիթ. 39. տեւ. Զ. Հոմ. ի մէջ. Այս գաւառին մէջն էին Օշկան, Արեւ, Աշկ, Եղիւր, Թաւ, Վալ, Վալ, Զ. Հոմ. ի մէջ. 443-442, — Ասկէ սկսեալ՝ ԽԱՍ. մեծապէս կը խոտորի ԽԱՍ. է. ԽԱՍ. վերջի շարունակներէն զատ՝ կը յիշէ Նիկի եւ Կիթիկ գաւառներն ալ եւ իրենց պարտէճակն քաղաքը եւ գետով վայր. բայց է թէ բնագիւղն ամբողջական չէ։ — 181. Զիւր-Կիթ. ԽԱՍ. 610, Տյոյ. Զիւր-Կիթ. 188, տեւ. Զ. Հոմ. ի մէջ. Այստեղ էին Կիթ. (աղ. խառնակներով) եւ Սարգիսի Ինձին. Զ. 443 եւ շար. — 182. Մարտիկ տեւ. (սեւ. Մարտիկ տեւ.) ԽԱՍ. 610, Թովհ. Կիթ. 12, 39, 52, Արծր. 286, Ասող. 99, Կիր. 71 — Ուս Մարտիկ վարդան 62՝ *Մարտիկ (սեւ. Մարտիկ, Տյոյ. Մարտիկ) Արաբ. 576, Խար. 58, 125 ("գաւ. ստորոտուն Մարտիկ"), 126, 130, 139, 209, 213 Նշանաւոր (սխառմամբ Արաբաւ անուանուած) լեռն՝ Նշանաւոր Տարաւակովը։ Մարտիկ — Սիրիան լեռան վայր տեւ. վերն էջ 245 եւ 248. Մարտիկ սոսն անունն առաջին անգամ ԽԱՍ. ի մէջ (էջ 610) կը հանդիպի։ Այստեղ էր Ալիսի Ինձին. Զ. 455, զոր փարպ. 876 բնուի Մարտիկ կ'անուանէ։ — 183. Կիթիկ (սեւ. Կիթիկ) ԽԱՍ. 34, ԽԱՍ. 610, Արծր. 88, 286, 309, ՂԵՆԻՍ. 7, 11 (Կիթիկ) Չեռագիր, Կիթիկ՝ ապագործ ինքն), 18, Ասող. 116, 116, 120, 122 (տարբ. ընթերց.՝ Կիթիկ Ասող. 278), Կիր. 29, Կիթիկ Սեբ. 68, 94, 108, 109, Կիթիկ Սար. 209, 227, հազարի՝ Կիթ (սեւ. Կիթիկ) Բաւաւ. 16, 187, 251 ("Երկրին Կիթիկ, երկրին Կիթ գաւառին"), Թովհ. Կիթ. 42 ("գաւառ. Կիթիկ եւ Կիթ գաւառ"), բայց Կիթիկ տեւ. ինքն Կիթ անունն՝ հոգի բառին հետ միանալը, ինչպէս որ իւր բացատրութիւնն էլ 106 կը ցուցնէ՝ "ի հոգիան անուանեալ ի Կիթ գաւառին այս է՝ Կիթ գաւառի մէջ, որ նաեւ "հոգիան Կիթիկ կամ *Կիթ հոգիան", *Կիթիկ հոգիան, կը կոչուի, յն. Κοινοῦς Կոսմ. Գրիգ. de cerim. էջ 687. Անուան նկատմամբ տեւ. Զ. Հոմ.։ Այստեղ էին Բաւաւ, Արաբիւս, Կիթիկ, Արաբիւս եւ. Ինձին. Զ. 447 եւ շար. — 184. Այստեւ. (սեւ. Այստեւ) ԽԱՍ. 610, Արաբ. 641, սեւ. Այստեւ Խար. 78 (այստեղ Գուգարաց գաւառներուն մէջ յիշուած), 161 եւ 265, իսկ սեւ. Այստեւ Ասող. 35 (Խար. էն 78), Արծր. 73, Արաբ. 86, 188. Շիրակայ հիւսիսակողմն եւ սահմանակից՝ Գուգարաց նահանգին, որուն կ'ընծայէ գաւառն Խար. 78, ինչպէս որ Թովհ. Կիթ. ալ

Ինձինն (Զ. 452) քով՝ Տարիկի հետ կը յիշէ ("կոչանց Այստեւ եւ Տարիկ"). Արեւն ալ Այստեւ Խար. 127 մէտ է այս գաւառն Խար. Գուգարաց նահանգին ընդարձակ՝ քան թէ Այստեւայ, Արաբիւս Արեւի ձեւը Brosseի քով (Description 148 էն)՝ բաւ այսմ Արեւի ձեւն է՝ սխալ ընթերցումով։ — 185. Նիկ ԽԱՍ. 34, ԽԱՍ. 610, Սեբ. 80, Թովհ. Կիթ. 44 ("Եղի Նիկ գաւառն"), Ասող. 87 ("Եղի Նիկ գաւառն"), 105 եւ, Նիկոն Կիթիկ վարդան այն. 416. տեւ. Զ. Հոմ. ի մէջ. Այստեղ էին ԲՆԻ Լրագարնի վայր եւ Գաւառի Կիթիկը ԽԱՍ. 34, նմանապէս՝ Գաւառի Կիթիկ, Եղիւր-Կիթիկ, Թիւրքի, Մարտիկ վալ եւ. Ինձին, Զ. 452-454։ — 186. Կիթիկ ԽԱՍ. 610, "գաւառն Կիթիկը", Սեբ. 45, "նահանգ Կիթիկը", Թովհ. Կիթ. 37, "նահանգն Կիթիկը", Թովհ. Կիթ. 52, "ի գաւառն Կիթիկը", Ասող. 81, 105 (2-րդ Կիթիկ), 106, 109, "գաւառն Կիթիկը", Արծր. 88, "ի կոչն Կիթիկ գաւառն", Թովհ. Կիթ. 172։ Այստեղ էին Երեւն, Զիւր, Այստեւի ինքն եւ. Ինձին. Զ. 454-456։ — 187. Մարտիկ ԽԱՍ. 610, սեւ. Մարտիկ Ասող. 106, Արաբ. 641, Կիթիկ ընթերցումն վայր՝ Գաւառի քաղաքով, լո. Gornee Յակիմի Տարիկ. 12, 45։ — 188. Վարդանիկ ԽԱՍ. 610, Լրագարն գետին վայր Խար. 29 — 84. տեւ. համարն Թիւ 37 եւ 105 գաւառներն եւ անունն Զ. Հոմ. ի մէջ. — 189. եւ 190. Ուստեւ Դուռնի միւս ցրտէն Շարիւր, տարբ. ընթերց.՝ Ուստեւ, Դուռնի տարբ. միւս... ԽԱՍ. 610։ Այս անունն երկու գաւառի համար (ԽԱՍ. 610 քան գաւառ. կը թուէ Այստեւայ մէջ) չի կրնար ուղիղ ըլլալ։ ԽԱՍ. 34 կը վերջին գաւառը կը յիշէ Դուռնի, Ուստեւն Լայոց եւ Ուստեւն եւ Արաբի կոչն գաւառներն, որ էին ընդ մէջ վայրը Լայոց (Սիւնեաց մէջ) եւ Լայոց գաւառի։ — 189. Ուստեւ Դուռնի. "ի բնական ստանին Լայոց ի Դուռնի", Թարպ. 430, "ի բնական ստանն Լայոց ի Դուռնի", Թարպ. 542, "յոստանն ի Դուռնի", Թարպ. 479, 525. "Բայց յոստանն ի Դուռնի քաղաքն", Թովհ. Կիթ. 39. "գետն Արաբ... ինքն ընդ Դուռնի" արքայանի գամնայն Ուստեւն Լայոց, ԽԱՍ. 34. նաեւ Ուստեւ Դուռնի. "յոստանն Դուռնի էն", Սեբ. 77, 79։ Ուստեւ Դուռնի բնական է քաղաքն՝ իրեն վերաբերեալ երկրով (ԽԱՍ. 34) եւ ուրաւ (տեւ. Զ. Զ.) իրտեղ իր նիստ Լայոցստանի վարդանի, վալն զի Լայոցստան թագաւորութեան բարձունքն էր քաղաքն Մարգարանի. ինքն ընթերցումն տակ էր, որ Դուռնի կը նշանակէ։ Զատիւ, երբ գետ Լայոց վայր թագաւորը կ'իջնէին, Վարդապետան (ԽԱՍ. 34, ԽԱՍ. 611) էր թագաւորանիստ եւ այս անուանաւ ալ էր "բնակութիւն ստանին արքունի թագաւորացն", Թարպ. 28։ —

1 Զեմբը եւ Թովհ. Մամիկեան ալ "Դուռնի գաւառն" վայր կը խոսն. "Դուռնի գաւառն երկրորդը Զեմբը 25, "ի Դուռնի գաւառն", Թովհ. Մամիկ. 45։

2 Արաբացի տիւրքաբանութեան ժամանակ ալ մայրաքաղաք մնաց Դուռն աւ արաբ. Dabul Balabur 194, 195, 200 էն։

190. Գալու Շարդ-ը՝ երասխայ վրայ խԱՎ. 610, Արծր. 247, Դարախայ լճաշտ, խԱՎ. 34, ԾովՏ. Կթժ. 102, Խնձիճ. 44. 462, “գաշտե Դարախայ, Օրբ. 1, 280, “գրամբ անձալ գրքոր Դարախայն անուանեալ գաւառի, գայ Տասանէ մինչեւ ցմեծ մայրաքաղաքն Գուռն, Արծր. 300: Այստեղ՝ Արծրաւին շարունակողին թով Դարախայ գաւառն Իրաւի առաջին անգամ ըլլալով, Տմութ. Թովմ. Կրկեկեցի Խնձիճեանի թով 44, 462, մինչ Արծրաւին ինքնին էլ 247 կը խօսի յով Դարախայ գաւառին վրայ: (191) Ռոբ-ճ-ը եւ (192) Արծ-նոյ իւղն (խԱՎ. 34) գաւառներուն նկատմամբ տես Ալիշանի Այրարատ 441 եւ շար.: Այս անուններն առաջին անգամ՝ կը գտնենք Եղեշի թով 57, 71 (“Իշխան Ռոբայ.”) եւ 139 (“Այրարատայ” ի գեղէն Այրարատայ):

Գաւառներուն թուումը կը կատարուի այստեղ՝ Երասխայ լճիցաքին: Համեմատ ամենէն արեւմտեան Բասեան գաւառէն սկիւղով մինչեւ ամենէն արեւելեան Արած գաւառը: Գաւառներուն ու անոնց քաղաքներուն եւ գիւղերուն մեծ ճիշդ գիւղերն նկատմամբ տես Ալիշանի մեծ երկն՝ Այրարատ, Վեհեա. 1890:

* * *

Բտնի որ Լաւր շայաստանի մէջ միշտ եղած չին, բայց է թէ կար ժամանակ, երբ ոչ երկիր մը եւ ոչ ալ տեղ մը՝ Տայկական անուն մ'ունէր: Այս ժամանակը շատ Հեռու չէ, եթէ Լաւրայ Արդիւն Բրիտանոս յառաջ է. Գարուն գաղթած են արեւմտեան եւ կենդրոնական շայաստան, ինչպէս միւսն (էջ 292) ընդունեցաւ: Բայց որովհետեւ մասնաւորապէս երկրի անունները որովհետեւ չեն բաժնուի որ այն երկրէն, որուն անունն էր, ուստի զարմանալի չէ: Երբ այն Հին ժամանակներէն ըստի մը նախաՏայկական երկրանուններ մնացած ու անցած ըլլան յետագայի ժամանակներուն: Թէ իրապէս այսպէս ալ եղած է, վերին էջ 291 Ծոփը, Անձիտ, Ներիք եւ թերեւս նաեւ Այրարատ անունները ցուցուցին: Բայց ի յառաջագունէն Հաւանական չէ: որ միայն այս անուններն նախաՏայկական ժամանակէն մնացած ըլլան, նա մասնաւոր թէ ընդունելու ենք որ վերին նշանակուած անուններէն մեծ մաս մը իբր նախաՏայկական անուններ կը գտնուէին վերտան խաղտեական եւ ասորեական սեպագիր արձանանագրութեանց մէջ, եթէ ասոնք՝ վերջէն շայաստան բուսած երկրին ամեն երկրանուններ մեզ աւանդած ըլլային: Սորաբոյի յիշած երկրներուն մէկ մեծ մասը (ի Տարիւն՝ ոչ ամենը) գեա կը գտնենք Ե. եւ յաջորդ գարեւոր Տայ մասնաւորութեան մէջ: Ուստի ընդհանրապէս կրնանք ընդունել թէ արեւմտեան եւ կենդրոնական շայաստանի այն անուններն, որ խոհեմ ստուգաբանութեան տեսնին առջեւ իրենց Տայկական ծագումը չեն կրնար ապացուցանել, նախաՏայկական ժամանակէն են եւ ըստ ըստեւորդի՝ Տայկական ծագում չունին: Նոյնն ըսելու է նաեւ՝ Արապիւր եւ Զարիգրիսի ձեռք Բրիտանոս յառաջ 190ին Մարաք, Վրաց, Խաղիւքաց, Մոսիւնաց, Կատաւնաց եւ

Ասորից ձեռքէն առնուելով՝ Տայկական պետութեան հետ միացուած նախադներուն անուանց նկատմամբ ալ. այնչափ աւելի իրաւունք ունինք նայն բերելու ասոնց նկատմամբ, որչափ որ այս երկրներն ու շատեան եւ մասամբ անցողակի կերպով միայն Տայ ազգեցութեան ենթարկուած են: Ասով բաժնի կ'ըլլանք թէ ամեն Տայկական երկրանուններ, որ զոճացուցի կերպով չեն կրնար մեկնուիլ Տայերէնով, Տարիւն որ այնչափ ասան կառնածելի ըլլան թէ ոչ-Տայկական են, մինչեւ որ Տակաուական պայցուցուի. սորաւորն չկայ որ այս կամ այն մասնական գէպքի մէջ միշտ նկատուութեան առնելու է այն հնարաւորութիւնը թէ անունն մը կրնայ Տարազաւ Տայկական ըլլալ եւ մեզի համար ստուգաբանութեան մօտ՝ այս ինքն իժէ Տայ լեզուի աստղան՝ որով կազմուած է անունը, Տայ մասնաւորութեան ժամանակէն յառաջ արդէն կրտուած է: Այս անուններին առ հասարակ՝ իրենց ամբողջութեամբ՝ Տայ լեզուի մեզ հասած բառազանգումն մեկնելու ամեն փորձ Տարիւն է որ անյալող նկատուի: Ըստ այսմ՝ Տայկական երկրանուններուն մէկ մեծ մասը միւլի պիտի մնայ հաւանորէն: Բայց ամեն նախաՏայկական անունաց ընդ միշտ Տայ ազգեցութեան գէճ գնել կրցած չեն. անոնց մէկ մասն յընթացս ժամանակաց հասցած է կամ նորագաւթ անուններով՝ զորոքածութեանէն ելած է: Այլեւայլ կերպերով եղած է այս բանս: Անենէն սովորականն այն է, որ անուն մը Տայերէն (Տարազաւ Տայ. կամ պարսկերէնէն փոխառեալ) հասարակ անունով մը — “ձոր”, “տուն” եւն նշանակութեամբ — բարգուծ է եւ ասով՝ գէթ կ'իյնով շափ այն անուն մը յառաջ եկած է, այսպէս Գ. օր. Թիւ 183 Կի բերկիւր՝ հոգի մը մէջ ըլլաւն կամ հոգի մ'ունենալուն՝ *Կի-չա-նիլ-ը — Կի-չա-նիլ, վերջէն՝ Կի-չիլ-ը կու շուեցաւ, անուն մը՝ որ Տաւաղին Կարգ վերջէն բուրովին ազգործականն բուսէ է. այսպիսի անուններ են՝ Թիւ 13, 40, 51, 76, 77, 78, 183 գաւառներուն անունները՝ Եւրոպ. Թիւ 28, 26, 47, 52, 90, 111, 123, 150 գաւառներունը՝ Եւրոպ. Թիւ 153—155, 163, 164, 169, 170 գաւառներունը՝ Եւրոպ. (= ձոր, հոգի). Թիւ 12, 17— գաւառներունը՝ Կի-չա-նիլ. Թիւ 92, 97, 188, 145 գաւառներունը՝ Կի-չա-նիլ (= գետ). Թիւ 82, 177, 180, 182 գաւառներունը՝ Կի-չա-նիլ: Կամ երկրին իւր անունը կ'առնուի իւր լեզու ինչպէս ասէմք, Կի-չա-նիլ վերջապետեալ անուններն, Գ. օր. Թիւ 31 Արշաւանի (Արշաւ — հին պարս. Արշաւ), տես նաեւ Թիւ 29, 37, 38, 41, 43, 61, 73, 75, 81, 84, 85, 93—95, 98, 105, 122, 174, 175, 188, կամ Կի-չա-նիլ վերջապետեալ, Գ. օր. Թիւ 142 Գի-չիլ-նիլ, տես Թիւ 11 եւ 173, կամ երկրին անունը կ'առնուի մարդէ մը, Գ. օր. Թիւ 100 Արշաւանի (Արշաւ — հին պարս. Արշաւ), տես Թիւ 99 — 104, կամ բնակիչներէն՝ Գ. օր. Թիւ 88 Անի-նիլ — Անի-նիլ եղողները, Թիւ 86 Մարաքուր՝ երկրի Մարաքուր, եւ կամ մէջը գտնուող տեղէ մը Գ. օր. Թիւ 91 Բուսանի, 107 Նիւսիւնի, 70 Զարիգրիսի, 19 Կի-չիլ-նիլ, 134 Վարազանիլ: Այս անուններէն շատ քիչերուն առաջին մասին

վրայ (Բաեազդե-Դիադին). Եղբոր՝ ըլլալ լորդովտի մէջ. Վարդ՝ մեծ լեռ մը փառստ. 252 (Բազդեւանդայ մէջ). Եղբոր՝ Եղբորնիս ըստած լեռը Բաեազդե մէջ, Հասանկալէի հիւսիսային կողմի՝ Ռիւմի եւ Անիգոմմ գիւղերով. Դիւ լեռն՝ լեռ Գարեգինի մէջ. Եղբոր, այժմ՝ Ալա դադ՝ Արածանիս աղբերաց կողմերը համա. փառստ. 192 եւ ԽԱՍ. 34, Բուեաց Ուգադէց Սորաբ. 42. 522, 529, Պարոմ. էլ 933, Երազդեան գաւառի մէջ. Տուրուբերան նահանգին մէջ՝ Արածն խԱՍ. 31 (* Ալմուսիք առ Սրմանց լեռամբ, որ կոչի կատար երկրի. յորմէ յայտ բոլորն աղբերաց), այժմ՝ Բինգէօլ դադ. Մեկեղ-ի Մարդաղայ մէջ ԽԱՍ. 31. Այնդոր-նէ ընդ մէջ Կարնայ եւ Մարդաղայ ԽԱՍ. 31. Քարի Յովհ. Մաւիկ. 28, սեռ. Քարիայ Ալաթ. 606, Ջենոր. 36, բացառ. Ի Քարիայ Յովհ. Մաւիկ. 38 Տարանայ մէջ, այն լեռն՝ որուն վրան էր Աշորիստ. Մահ-գորտի եւ Մահ-ը Բուեաց Տարանայ մէջ. Ալա-լեռն Ռուվ. Մեծոփ. Ինքնիքանի ընդ ՀՀ. 128, Անիովտի մէջ Արճէլի ընդ. Արածն Տարանայ մէջ Ջենոր 28. Բաբեր Հայոց մէջ՝ Արածն Ան-գոյն եկեղեցի գաւառին մէջ. Պարիս = Գայլի-գոյն Մահանաղայ մէջ, Սիբո-գոյն Բերդ՝ անդ. Սեղան եւ Մահ-ը Գարանաղայ մէջ. Զորբոր Հայոց մէջ՝ Կանի (Լեռն Կահեթ) Ասող. 276 ընդ մէջ Հաշանից, Երազդե եւ Խարանայ. Արճէնաց մէջ՝ Սեփ սեռ վրան էլ 127. Տայոց մէջ՝ Պարիս (սեռ. Պարիսայ) փայ. 219, 220, Խոր. 74, ԽԱՍ. 35, Լաստիկ. 62, Պամ. Վրոց 33, Եր. Παπαδόπουλος Սարաբոն 42. 528, տեռ. Հ. 66, 508 եւ վրան էլ 376թ. վասպուրականի մէջ՝ Ընդ-ի-նիս Ռշուռնանայ մէջ՝ վանայ ծովուն հարաւորով. Ան-գոյն Խոր. Անիի՝ ընդ մէջ Անեանայ եւ Արազի. Վարի (սեռ. Վարա-դայ) Խոր. 302 (Պամ. Հ. Կահեթ), Արծ. 50, 2. 4, 253, 254 եւն Տոսկ գաւառի մէջ, այժմ՝ Վարազ դադ. Կորդուց մէջ՝ Սարաբոն փառստ. 22, 24, Խոր. 300 (Պամ. Հ. Կահեթ)՝ առորական աղբեր համառ. Սաղոմ Բերկրացիք՝ գաւառին մէջ. Սինեաց մէջ՝ Կառ-ի-նիս Վայոց ձորայ մէջ. Արցախու մէջ՝ Դիւ-գոյն. Գուգարաց՝ աւելի ճիշտ վրաստանի մէջ՝ Արիւ Պամ. Որեւ լեանց ինքնիք. ընդ ՀՀ. 363, Վրոց. Արտ. Brosset Description էլ 195. Այս անուններուն մէջն միայն Ալաւ, Գայլ, Կարմիր, Մեծամար, Տիւնու նոյնպէս նաեւ Արծն Ան-գոյն, Արճէն, Գայլիստ-գոյն, Դիւ լեռն, Երազդե, Տուր Գուգար, Տուր, Եղբոր խայ, Եղբոր, Կատուաբար,

Կատուաբարաց, Մահ-ը բոյր (աղաբակ), Ջրա-բաշ, Ջրէփ, Սեպուհ եւ Վարազ անունները հայերէնով կր մեկնուին գոհացուցիչ կերպով. մեկայնեք մեծ մասամբ ոչ-հայկական պիտի ըլլան։
(Հար-ն-ի-նի)
Հ. ԿՈՐԵՄԸՆ

ՄԱՅԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

Politische und Kirchengeschichte Armeniens unter Asot I. und Smbat I.

Von Dr. Hagob Thopdschian. Berlin 1905.

Տարի մը յառաջ Մեծապ. Հեղինակս Armenien vor und während der Araberzeit համառոտ ուսումնասիրութիւն մը հրատարակեց «Հանդէս հայագիտութեան» մէջ (II. էջ 50—71). Այն թերթին մէջ հրատարակեցաւ եւ Ա. Վարդանիս Armenien unter der arabischen Herrschaft bis zur Entstehung des Bagratidenreiches լաւագոյն եւ ընդարձակագոյն գործը (II. էջ 149—225). Ահա կարծես թէ ասանց շարունակութիւնն է, որ կ'ընծայէ Թ. Թովհէնիս իւր առաջիկայ ուսումնասիրութեամբը. Որչափ ալ գրքին վերնագիրը Աշոտ Ա. յիշեցնէ Ս. Վարդանիս թագաւորին ու եկեղեցական պատմութիւնը կը խոստանայ, բայց եւ այնպէս զանց չ'ընեն Աշոտ Ա. եւ անընդմիջապէս յառաջ Հայաստանի թագաւորական վիճակին վրայ համառոտ ակնարկ մը նետելու. Գործքին ամբողջութիւնը կատարեալ կը գործէ Բագրատունիի ցեղին ծագման ու զարգացման պատմութիւնը, որ որչափ ալ լաւանքն ինքնուրու բղած է, սակայն ինչ ինչ լուսաւորուելու կետեր տակաւին կը մնան. Զոր օր. Արշակ փոքրի (ըստ Անանուի) Հայաստանի վրայ թագաւորելը կրնայ պատմական համարուիլ. հետեւաբար Բագրատ փառաւաղեան թագադիր սասկեռութեան եւ այլ պատուի ծագումը այս դէպքէն կարելի է յառաջ բերել կամ ասոր կապել, իսկ թէ Հայաստանի սպարապետութեան պատիւն Գ. Գարուն Բագրատունիներէն Մամի-

1 Կ'ընծայ թէ անունն նոյն է Ալի ցի զին անունն. հետ. Արճէլու կողմեր՝ Մեծոփայ ծով ինքնիք. ՀՀ. 508. Այս պարագային Ալա-ը գրուած ըլլալու է՝ փոխանակ Ալա-ի, որ սեռական է Ալիի, եւ Ալա-ը լեռան կ'ըլլայ — լեռան Ալի-ի։
2 Եւն Հեղինակն գեղմ. Բանապարց 462 Ժողովուն առթիւ. հրատարակեալ գրուած մէջ էլ էլ 76։
3 Ալա-ը։
4 Տարբեր պն Բերկրէն, որ է Վանայ լճին հիւսիս-արեւելեան անկիւնը։

1 Մեկալ անուններն (ինչպէս Ալա-ի, Ար-ի, Բա-ի եւն) տեռ. Զ. Հանի մէջ. ամբողջ Կիւմիս ինքնիք. Հանիս. Ա. 54—107. Կոչնպէս՝ St. Martin M'm, I, 36—65: Montagnes et Rivières.
2 Այս աշխատութիւնը «Mittheilungen des Seminars für orientalische Sprachen zu Berlin» պարբերականի մէջ հրատարակուած է (Ը. տարեշրջան 1905. Մասն Բ. Արեւմտեան Արիւսի ուսումնասիրութիւններ էլ 98—215)։
3 էլ 641 տպ. Վենետ. 1862։